

شماره دہم - آبان ماہ یک ہزار و چہار صد و دو

انجمن علمی حقوق دانشگاه زنجان

دانشگاه زنجان

نشریہ حقوق فر داد

گاہنامہ علمی - فرہنگی

انجمن علمی حقوق دانشگاه زنجان

مدیر مسئول: زہرا شکر

سر دبیر: یاسین اکبر

ویراستار و صفحہ آرا: سید محمدرضا حسینہ

سخن‌سرایی

بسمه تعالی

همین بس که دانش حقوق، دانش تحلیل و سیر تحول قواعد حقوقی است. همچنین حقوق مجموعه قوانین و مقرراتی است که حاکم و ناظر بر روابط افراد و اشخاص می‌باشند. ما حقوق دانان هم به دنبال این هستیم که بتوانیم مردم عزیزمان را از این قوانین و حقوق فردی و جمعی خود آگاه سازیم و عدالت را در کنار قانون نمایان کنیم هر چند که عدالت هدفیست که به سختی می‌توان برقرار کرد. یکی از اساتید بزرگ و نامی حقوق ایران مرحوم دکتر جعفری لنگرودی در این زمینه سخنی دارند که: ایشان اعتقاد داشت حقوق باید در خدمت عدالت باشد. ایشان می‌گفتند: «تلاش‌های علمی گسترده و طولانی صاحبان همت در علوم و عاشقان عدالت می‌تواند شناسنامه دادگستری جدید را به دست دهد. نشریه حقوقی داد، که در خدمت انجمن حقوق دانشگاه زنجان است و سعی به چاپ مقالات پر کاربرد با موضوعات روز توسط دانشجویان مقطع کارشناسی و مقاطع بالاتر پرداخته در جهت آگاهی هم‌وطنان از علم حقوق، به همین جهت از دانشجویان حقوق‌خوان و دوستداران حقوق دعوت می‌شود که برای آگاه‌سازی هم‌وطنان عزیز از حقوق فردی و جمعی در جهت برقراری نظم و امنیت و عدالت با ارائه تحقیق و پژوهش و مقالات خود ما را در این امر خطیر یاری دهند باشد که این مقالات و پژوهش‌ها راهی برای آسان‌سازی روابط بین مردم با یک‌دیگر و حکومت و برقراری عدالت در کنار قانون شود در پایان از هیئت تحریر و دوستانم زحمت کش که همت‌شان بلند باد تقدیر و تشکر ویژه می‌کنم

فهرست

حقوق جنین فریز شده

4

معامله به قصد فرار از دین در نظام حقوقی کنونی

6

وضعیت ارث انسان شبیه سازی شده در حقوق ایران

8

حقوق جنین

10

مسئولیت مدنی مصرف سیگار نسبت به اطرافیان

12

بررسی مسئولیت سوکار در نظام حقوقی ایران

14

انجمن علمی حقوق دانشگاه زنجان

ناباروری که یکی از مشکلات مهم جوامع انسانی است به کمک یکی از دستاوردهای دانش پزشکی یعنی فریز کردن جنین حاصل از لقاح مصنوعی و خارج رحمی سلول جنسی والدین، تا حدودی حل شده است. حال فریز و نگهداری جنین در بانک‌های انجماد موجب ایجاد مسائل فقهی، حقوقی و اجتماعی در این زمینه خواهد شد که یکی از آن‌ها وجود ملاکات مشترک بین معدوم کردن جنین فریز شده و سقط جنین است. لذا پرسش اساسی در این پژوهش عبارت است از اینکه: آیا بین معدوم کردن جنین‌های فریز شده به عنوان قسمی از جنین‌های آزمایشگاهی با سقط جنین از لحاظ فقهی، حقوقی و اخلاقی وحدت ملاک وجود دارد؟ روش پژوهش حاضر اسنادی-کتابخانه‌ای و نوع تحقیق توصیفی-تحلیلی است و با مطالعات به عمل آمده مشخص گردید بین معدوم کردن جنین فریز شده و سقط جنین از این جهت وحدت ملاک وجود دارد که جنین فریز شده به عنوان نطفه منعقد خارج رحمی مانند جنین داخل رحم، انسانی بالقوه است که توانایی بالفعل شدن را دارد و دارای حق حیات و کرامت می‌باشد؛ زیرا انسان از منظر قانونی از زمان تشکیل کوچک‌ترین جزء وجودی دارای حق حیات و احترام است و از بین بردن آن در هر مرحله خلاف اخلاق و شأن انسانی جنین و خلاف رابطه امانت بین والدین و جنین بوده و صحیح نیست همچنین از بین بردن انسان در هر مرحله موجب نقض یکی از اغراض نکاح یعنی ولادت طفل است که از ملاک‌های مشترک معدوم کردن جنین فریز شده و سقط جنین می‌باشد؛ لذا حرمت اتلاف در هر دو صادق است و انعقاد نطفه داخل رحم (امر شایع) یا خارج آن، مبدأ خلقت انسان بوده و حداقل مرتبه انسانیت در آن طی شده است و شرط برخورداری اعم جنین از حق تمتع (حق حیات)، انعقاد نطفه و زنده متولد شدن است؛ بنابراین شکل‌گیری و تکامل در رحم خصوصیتی ندارد که حق حیات منحصر به جنین در رحم باشد. از این منظر برخی از فقها قائل به وجوب احتیاط به حفظ جنین‌های فریز شده هستند و معدوم کردن جنین‌های فریز شده را در حکم سقط جنین و مستلزم پرداخت دیه می‌دانند.

تاریخچه

اولین انجماد موفق اسپرم ۵۵ سال پیش بوده است. اسپرم (سلول جنسی مرد) سلولی کوچک و مایع داخل سلولی آن کم است. به همین دلیل انجمادش کار سختی نیست و نگهداری آن هم آسان است. طولانی‌ترین زمان نگهداری اسپرم که به تولد نوزاد زنده منجر شد، ۲۱ سال بوده است. این اسپرم متعلق به جوانی آمریکایی است که مبتلا به بیماری هوچکین شده بود و باید شیمی درمانی و رادیوتراپی می‌کرد و در نتیجه قدرت باروری اش از دست می‌رفت. برای همین پیش از شروع

درمان در حالی که هنوز ازدواج هم نکرده بود، اسپرمش را برای آینده منجمد کردند و حالا که متاهل شده حدود ۴ سال پیش با اسپرم خودش، بچه‌ای دارد.

تاریخچه بارداری آزمایشگاهی

از تاریخچه فریز کردن سلول‌های جنسی در دنیا بیش از نیم قرن می‌گذرد. در آن روزگار هنوز IVF لقاح مصنوعی خارج رحمی و سپس قرار دادن جنین تشکیل شده در بدن مادر) وارد عرصه پزشکی زنان نشده بود چون عمر این روش به ۳۰ سال می‌رسد. درباره فریز کردن جنین، پس از اینکه روش لقاح مصنوعی خارج رحمی به عنوان متدی مناسب جای خود را باز کرد، ضرورت منجمد کردن جنین‌های تشکیل شده حس شد. برای انجام این روش (لقاح مصنوعی خارج رحمی)، به طور مصنوعی و با تجویز قرص‌های هورمونی به مادر، بدن او را وادار به تخمک‌گذاری بیش از حد می‌کنند و در نتیجه به جای اینکه این خانم مانند خانم‌های دیگر هر ماه تنها یک تخمک داشته باشد، در پایان مصرف داروها گاهی تا ۳۰ عدد تخمک آزاد می‌کند.

دلیل اصلی برای انجام اینکار وجود دارد:

- بسیاری از خانمهایی که تخمک خود را منجمد می‌کنند، در حال حاضر آمادگی لازم برای بارداری را ندارند. این دسته از خانمها ترجیح می‌دهند پس از بهبود شرایط و با آمادگی کامل در آینده اقدام به بارداری کنند. خانمها بنا به دلایلی بارداری خود را به تعویق می‌اندازند، به عنوان مثال، منتظر بدست آوردن موقعیت مالی بهتری هستند، می‌خواهند درس یا تحصیلشان به پایان برسد یا اینکه هنوز ازدواج نکرده‌اند. بنابراین به این دسته از خانمها توصیه می‌شود که تخمک خود را فریز کنند در این حالت آنها با دوام می‌شوند و خانمها می‌توانند از آنها استفاده کنند. خانمها می‌توانند تخمکهای فریز شده را گرم کرده و از آن در ن که آمادگی دارند تا باردار شوند هر چند که دیر شده باشد در 30، 40 یا حتی 50 سالگی از آن استفاده کنند.

حفاظت از قدرت باروری در طول درمان پزشکی: شیمی درمانی و پرتو درمانی می توانند منجر به کاهش قدرت باروری شوند. اگر تعدادی از تخمکها قبل از شروع درمان، انبار شوند این امکان باروری و انتقال تخمک به رحم، پس از درمان و بهبودی کامل وجود دارد.

شخصیت حقوقی جنین

بنابر تعالیم اسلامی، جنین انسان شخصیتی بالقوه و قابل احترام دارد و مانند انسانهای دیگر دارای حقوقی، از جمله حق حیات و حق سلامت است. بر این اساس، در متون فقهی، علاوه بر پیش بینی مصادیقی از این حقوق، ضمانت اجرای آن، در مقابل ناقضین، تعیین شده است.

متولد شدن جنین در محیط آزمایشگاهی | حقوق جنین

با توجه به پیشرفتی که تکنولوژی و علم داشته است این امکان فراهم شده تا نطفه خارج از رحم مادر و در محیط آزمایشگاهی ایجاد شود و سپس در داخل رحم مادر قرار بگیرد.

اما سوالی که در اینجا مطرح می شود از این قرار است که اگر جنین تا پایان دوره جنینی در محیط آزمایشگاهی نگهداری شود آیا همچنان شرط زنده متولد شدن او برقرار است یا خیر؟

نگاه حقوقی به جنین منجمد شده چیست؟

در خصوص جنین منجمد شده 3 نگرش میان حقوقدانان وجود دارد:

1 گروهی معتقدند جنین منجمد شده مالیت دارد:

از نگاه افراد، انسان بر اعضای بدن خود مالکیت دارد. جنین منجمد شده نیز از فرآورده های بدن انسان است و می تواند مورد خرید و فروش واقع شود. بنابراین، جنین منجمد شده، شی است. البته این نظر اعتبار چندانی ندارد.

2 گروهی معتقدند جنین منجمد شده شخصیت مستقل دارد:

این دسته از حقوقدانان بر این باورند که جنین منجمد شده دارای شخصیت مستقل است و حقوق مربوط به شخصیت بر او اعمال می شود.

3 گروهی معتقدند جنین منجمد شده شخصیت بینابینی دارد:

نگاه این دسته از حقوقدانان این است که جنین منجمد شده مال نیست و در عین حال شخصیت مستقلی نیز ندارد. به موجب نظر این دسته، جنین منجمد شده بالقوه توانایی تبدیل شدن به یک انسان را دارد. این نظر نسبت به دو نظر قبلی از اعتبار چندانی برخوردار است.

وضعیت حقوقی جنین منجمد شده در صورت فوت یکی از والدین

در اینجا باید میان دو نظر قائل به تفکیک شد:

1 جنین منجمد شده به مراحل رشد خود ادامه می دهد:

در این صورت از ارث بهره مند می شود و در زمانی هم که زنده متولد شود از سهم الارث برخوردار می شود.

وضعیت حقوقی جنین منجمد شده در صورت جدایی والدین از یکدیگر

در فرض جدایی والدین باید در مورد وضعیت حقوقی جنین منجمد شده توافق کنند. در صورت حصول موافقت بر اساس نظر آنها عمل خواهد شد. اما چنانچه رضایت و توافقی حاصل نگردد، دادگاه بر اساس عدل و انصاف حکم صادر می کند.

هر چند، به نظر می رسد خلأ قانونی در خصوص مقررات مربوط به حقوق جنین منجمد شده وجود دارد و قانون گذار باید قانونی در این خصوص وضع نماید.

تثبیت حق ارث جنین | حقوق جنین

در پاسخ باید بیان کرد که در صورت تحقق چنین موقعیتی زنده متولد شدن جنین شرط استقرار یافتن اهلیت تمتع است و اهلیت تمتع عبارت است از شایستگی استفاده از حقی که برای یک شخص در نظر گرفته می شود و همچنین باید بیان کرد که این شرط در صورتی محقق می شود که حداقل مدت 6 ماه به پایان برسد و دیگر به محیط آزمایشگاه نیازی نباشد. به این دلیل که زنده خارج کردن از محیط آزمایشگاهی مشابه همان زنده متولد شدن است و اگر بخواهیم به زبان ساده تر بیان کنیم زمانی که این موضوع اثبات شود که جنینی که در محیط آزمایشگاه بوده به طور مستقل می تواند خارج از محیط آزمایشگاه زنده بماند در این صورت از اهلیت تمتع برخوردار می شود و می تواند از حقوقی که برای او در نظر گرفته شده استفاده کند.

جنین منجمد شده، انسانی با ویژگی های متمایز است. از این رو نه می توان اصطلاح مال را بر وی الاق کرد و نه می توان وجود مستقلی برای او قائل شد. به نظر می رسد جنین منجمد شده قابلیت تبدیل شدن به انسان را دارد. اما در حالت انجماد وضعیت حقوقی قابل ثباتی ندارد. در صورت فوت یکی از والدین چنانچه که جنین وارد مراحل رشد شده باشد، از ارث بهره مند خواهد شد. در غیر این صورت بهره مندی نخواهد داشت. همچنین در فرض جدایی والدین نیز باید در مورد حقوق جنین منجمد شده تعیین تکلیف صورت گیرد.

و طبق اصل 40 قانون اساسی هم حقوق دیگران نباید مخدوش شود در اینجا ما وضعیت معامله را غیر نافذ فرض می کنیم و نیازمند تنفیذ طلبکاران است که کمی شبیه معاملات فضولی است و اینکه عقد غیر نافذ یا موقوفی هم می نامند اجازه و سرنوشت معامله دست طلبکاران است.

در چه صورت معاملات به قصد فرار از دین باطل می شود؟

1- در زمانی که مدیون دینی که در مقابل طلبکار دارد و باید آن را تادیه کند اما از تادیه آن به طور مطلق امتناع می کند: در این صورت مدیون می آید کلیه اموالی که دارد را به صورت صوری به اقوام نزدیک درجه یک (همچون: مادر، فرزند، پدر، همسر و...) انتقال می دهد. در این صورت چون مدیون قصدی ندارد و اینکه طبق قواعد عمومی حقوق قراردادهای و طبق بند یکم ماده (190) قانون مدنی قصد و نیت طرفین لازمه اصلی انشاء معاملات حقوقی است به همین صورت معامله باطل است و همچنین جهت نامشروع دارد. و طلبکاران میتوانند برای دفاع از حقوق مالی خود و با استناد به ادله کافی در رابطه با این معاملات ابطال آن را از دادگاه بخواهند. همچنین در وقف هم صحت وقفی که به علت اضرار دیان واقع شده باشد منوط به اجازه دیان است. مقصود از علت در این ماده علت غایی با انگیزه واقف است که اگر اضرار به دیان باشد وقف غیر نافذ است. (قانون مدنی، ماده 65)

2- نامشروع بودن معامله و هدف مجرمانه: اکنون ماده 217 قانون عام مدنی در این رابطه می گوید: در معامله لازم نیست که جهت آن تصریح شود و اگر تصریح شد باید مشروع باشد والا باطل خواهد شد. لزوم مشروع بودن معامله از نظر اخلاق: اکنون مشروع بودن معامله به این معناست که از نظر عقیده کلی حقوقدانان در این است که ما در اینجا بحث مذهبی نخواهیم کرد. اینکه مشروع بودن یا نبودن نه تنها ماهیت مذهبی ندارد بلکه از نظر اخلاق و قانون باید مصداق پیدا کند بحث ما رابطه علیت اخلاق و قانون یک جامعه است و ما آن را مدنظر قرار میدهیم. هر معامله را می توان بعد از انعقاد صحیح اعلام کرد که جهت آن مشروع باشد. یعنی معامله ای واقع نشود که جهت آن نامشروع باشد مثل: خرید و فروش مواد مسکر یا دایر کردن محل قمار برای قمار بازی و... (قواعد عمومی حقوق قراردادهای، قانون مدنی ماده 190 بند 4)

که اخلاق و حقوق در این زمین حکم نمیکند که این معاملات را صحیح اعلام کند.

بنا به رای هیئت محترم عمومی دیوان عالی کشور: انتقال اموال قبل از محکومیت قطعی مصداق فرار از دین نیست:

نظریه اینکه قانونگذار در ماده 21 نحوه اجرای محکومیت های مالی در مقام تعیین مجاز است برای انتقال دهندگان مال با انگیزه فرار از دین به تعیین جزای نقدی معادل نصف محکوم به و استیفای محکوم

معامله به قصد فرار از دین یکی از موضوعات مهم حقوقی است و ضرورت پرداخت آن این است که قانونگذار در ماده 218 (سابق)، قانون مدنی آن را غیر نافذ اعلام کرده بود اما بعد از انقلاب اسلامی در اصلاحیه مصوب 70/8/14 این ماده صراحتاً اینگونه معاملات را باطل اعلام می کند و ما سعی می کنیم در دو حالت وضعیت این معامله را بررسی کنیم.

وقتی شخصی به طرف مقابل خود مبلغی را از بابت قرض یا از بابت ثمن معامله یا از بابت اینکه شخص ذیل اسناد تجاری همانند: چک، سفته، برات، از طرف دیگر دینی دارد و باید سر موقع تادیه شود و زمانی که دین حال می شود شخص ادعای اعسار کرده و به بهانه این عمل خود باقی مانده اموال خود را با انگیزه فرار از دین به اشخاص دیگر انتقال می دهد که همواره این عمل مدیون طبق قانون ضمانت اجرایی را در پی دارد.

تعریف معامله به قصد فرار از دین «فرار از دین عبارت است از هر عمل حقوقی متقلبانه که منظور عامل آن فرار از پرداخت دین باشد» (جعفری لنگرودی، ترمینولوژی حقوق 496)

ماهیت معامله به قصد فرار از دین از منظر قانون مدنی: مطابق ماده 228 هر گاه معلوم گردد معامله به قصد فرار از دین واقع شده است این معامله نافذ نیست: اکنون در حقوق ایران از نظر صحت قواعد عمومی قرار دادهای سخن می گویند که واژه غیر نافذ در این جا مصداق چه چیزی را داراست.

اکنون مصداق این را دارد اگر معامله ای به قصد فرار از دین واقع شد و به طلبکاران اضراری وارد سازد با هدف نامشروعی بوده است. پس باطل است در حقوق کنونی این معامله را باطل تلقی میکنند اما به نظر حقوقدان محترم ایران " مرحوم آقای دکتر کاتوزیان که می فرمایند: این معامله دو حالت دارد: اگر به قصد ضرری به دیگری نباشد غیر نافذ است و اینکه انجام هرگونه معامله به قصد فرار از دین از جانب معامل یا همان مدیون از نظر قواعد عمومی حقوق قراردادهای و هم از نظر ماده 190 قانون مدنی صحیح بوده منتهی چون در اینجا حقوق طلبکاران تضییع میشود.

از محل آن تصریح کرده است و نیز سایر قرائن موجود در قانون مزبور کلا بر لزوم سبق محکومیت قطعی مدیون و سپس انتقال مال از ناحیه وی با انگیزه فرار از دین دلالت دارند که در این صورت موضوع دارای جنبه کیفری است لذا با عنایت به مراتب مذکور در فوق و اصل قانونی بودن جرایم و مجازات‌ها به نظر اکثریت اعضای هیات عمومی دیوان عالی کشور که مستدعی اعاده دادرسی را قبل از محکومیت قطعی به پرداخت دین غیر قابل تعقیب جزایی دانسته‌اند.

بررسی مختصر از بعد کیفری: ماده 21 محکومیت‌های مالی: انتقال مال به دیگری به هر نحو به وسیله مدیون با انگیزه فرار از ادای دین خود به نحوی که باقیمانده اموال خود برای پرداخت دیون داین کافی نباشد موجب حبس تعزیری یا جزای نقدی در جه شش یا جزای نقدی معادل نصف محکوم به یاهر دو مجازات می شود در صورتی که منتقل الیه نیز با علم به این موضوع اقدام کرده باشد در حکم شریک جرم است. پس در اینجا فهمیدیم که نه تنها ضمانت اجرای حقوقی بلکه ضمانت اجرای کیفری را هم به خود میگیرد.

نفع طلبکاران در اقامه دعوی: طلبکار که اقامه دعوی می کند باید توجه کند دعوائی که او اقامه نموده است اگر نتیجه آن صدور حکم علیه مدیون باشد قابلیت این را دارد که سودی به او برساند. قاعده قدیمی معروف فرانسوی (نفع، مقیاس) دعاوی است و فقدان نفع در دعوا مبین این شرط است، و همچنین ماده 2 قانون آیین دادرسی مدنی جدید هم مبین این معناست.

احراز قصد مدیون توسط طلبکار: طلبکار باید ثابت کند که انگیزه مدیون از انجام معامله فرار از دین بوده است و این دو طریق ثابت می شود: اول به وسیله گواهانی که اقرار او را بر این امر شنیده‌اند. دوم به وسیله قرائتی که این امر را می رساند. از جمله فرار رسیدن موعد پرداخت و امتناع از تادیه حقوق طلبکار.

آیا طلب طلبکار در این هنگام می تواند موجل باشد یا حال «این طلب را باید حال اعلام کرد که وقتی موعد آن فرا رسیده و باید از جانب مدیون تادیه شود

و همچنین در خواست عدم نفوذ معامله از اعمال فرعی و وابسته به مطالبه دین و اقدام اجرایی در دارایی بدهکار است. پس تنها به استناد دین حال می توان این اقدام را آغاز کرد. (استخراج از روح مفاد ماده 4 قانون نحوه اجرای محکومیت‌های مالی).

با این حال از نظر اصول حقوقی دعاوی طلبکار که موجل است که ما بپذیریم بسیار قوی است چرا که دین موجل هم حقی است بر طلبکار و در آن نفع مستقیم دارد. اما مسئله مهم این است که صدور حکم منوط به عدم تنفیذ معامله در این صورت است که زمان تادیه دین مدیون فرا رسیده است و مدیون توانایی تادیه دین خود را ندارد و یا می خواهد به این بهانه خود را معسر اعلام کند و از زیر بار تعهد خویش شانه خالی کند که در این موعد بتواند باقی مانده اموال خود

را به صورت صوری به دیگران منتقل کند. اما چون این عمل با توجه به اینکه طلبکاران حق و نفعی در اموال مدیون به میزان طلب خود دارند در این حالت معامله مدیون غیر نافذ است اما چون با انگیزه صوری انتقال می یابد و با قصد ضرر به طلبکاران همراه می باشد در بطلان اعلام کردن این گونه معامله شکی نیست. در این مورد است که مدیون دین خود را ادا نمی کند یا قادر به تادیه آن نیست و مهلت تادیه آن هم فرا رسیده پس طبیعی است که دین او حال باشد.

نتیجه:

با عنایت به پژوهش بنده در این موضوع با ارزشی که در جامعه بسیار کاربرد دارد سعی کردیم با بررسی حقوقی به بهترین شکل مطالب را نگارش کنیم. و اما با عنایت به مطالب فوق در می یابیم که معامله به قصد فرار از دین یک عمل غیر اخلاقی بوده و هم از نظر حقوق ضمانت اجرایی را در پی دارد و اینکه در حقوق کنونی ما اینگونه معاملات را غیر نافذ می دانیم اما قانون مدنی صراحتاً آن را باطل اعلام می کند و اینکه اگر به قصد ضرر به طلبکاران باشد و صوری بودن این معاملات از جهت اینکه معامل در اینجا قصدی نداشته و قصد طرفین هم عنصر اصلی انشاء معاملات است در این صورت این گونه معامله را باطل می دانیم، و اگر قصد ضرری بودن آن احراز نگردد این معامله غیر نافذ است و تنفیذ آن دست طلبکاران می باشد و اینکه اگر اموال مدیون به قدری باشد که کفایت دیون طلبکاران را بدهد در این صورت نه ضرری به طلبکاران وارد می شود نه حقوق آن‌ها مخدوش میشود پس هر گاه مدیون معامله ای را در این راستا انجام دهد وضعیت معامله او صحیح می باشد.

وضعیت ارث انسان شبیه سازی

شده در حقوق ایران

سید محمد رضا حسینی . علیرضا شیخی

شبیه سازی انسانی یا کلون سازی انسانی ایجاد یک کپی ا کلون ژنتیکی کاملاً یکسان از یک انسان است. این اصطلاح عموماً برای اشاره به شبیه سازی مصنوعی انسان استفاده می شود که شامل تولیدمثل سلول ها و بافت های انسانی است. این مفهوم به زایمان دوقلوهای همسان اشاره نمی کند. احتمال انجام شبیه سازی انسان بحث هایی اخلاقی را برانگیخته است. این نگرانی های اخلاقی چندین کشور را بر آن داشته تا قوانینی را در مورد شبیه سازی انسان تصویب کنند .

دو نوع متداول شبیه سازی انسان ، شبیه سازی درمانی و شبیه سازی تولید مثلی است. شبیه سازی تولید مثلی، شامل ساختن یک انسان کامل کلون شده است .

شبیه سازی درمانی اما شامل شبیه سازی سلول های انسان برای استفاده در پزشکی و پیوند است که یک حوزه تحقیقاتی فعال است، اما تا ابتدای سال ۲۰۲۳ در هیچ جای دنیا به طور عملی در حال انجام نیست. دو روش رایج شبیه سازی درمانی که در حال پژوهش هستند عبارت اند از انتقال هسته ای سلول های سوماتیک و (اخیراً) القای سلول های بنیادی پرتوان .

در روش شبیه سازی درمانی، پس از گذشت حدود پنج روز از شکل گیری نطفه، سلول های بنیادی برای شبیه سازی با آزمایش برداشته می شوند. این سلول ها تقریباً توانایی تولید هر نوع سلولی در بدن انسان را دارند و دانشمندان با استفاده از این سلول های خاص امیدوار هستند که روزی بتوانند درمان قطعی بیماری هایی چون بیماری های قلبی، انواع سرطان، و آلزایمر را پیدا کنند

تاریخچه

احتمال شبیه سازی انسان در بیشتر قرن بیستم موضوع حدس و گمان بود و دانشمندان و سیاست گذاران در سال ۱۹۶۹ شروع به جدی گرفتن این چشم انداز کردند .جان هالدین نخستین کسی بود که ایده شبیه سازی انسان را معرفی کرد و برای آن از اصطلاحات «کلون» و «کلونینگ» استفاده کرد

جاشوا لدربرگ، برنده جایزه نوبل ژنتیک، در مقاله ای در سال ۱۹۶۶ از شبیه سازی و مهندسی ژنتیک حمایت کرد.^۴ او بحثی را با لئون کاس،

متخصص اخلاق زیستی محافظه کار برانگیخت، که در آن زمان نوشت که «تولید برنامه ریزی شده انسان در واقع او را از انسانیت خارج می کند». یکی دیگر از برندگان جایزه نوبل، جیمز واتسون، پتانسیل و خطرات شبیه سازی را در مقاله خود در ماهنامه *آتلانتیک* با عنوان «حرکت به سوی انسان کلونال»، در سال ۱۹۷۱ به اطلاع عموم رساند

با شبیه سازی گوسفندی به نام دالی در سال ۱۹۹۶ توسط انتقال هسته سلولی سوماتیک (SCNT) ، ایده شبیه سازی انسان به موضوع بحثی داغ تبدیل شد. بسیاری از کشورها آن را غیرقانونی اعلام کردند، در حالی که چند دانشمند قول ساختن یک کلون را در چند سال آینده دادند. نخستین کلون انسان دورگه در نوامبر ۱۹۹۸ ایجاد شد. یک هسته از سلول پای یک مرد گرفته شد و در سلول تخم گاو که هسته از آن جدا شده بود قرار داده شد و سلول هیبریدی کشت و تبدیل به جنین شد. این جنین پس از ۱۲ روز از بین رفت

شبیه سازی به معنای تولید یک انسان از طریق غیر جنسی است که دارای دو نوع درمانی و تولید مثلی می باشد در شبیه سازی تولید مثلی که حاصل آن تولید یک انسان کامل است، «شبیه» دارای حقوقی همانند سایر افراد جامعه مانند هویت، نسب، ارث می باشد. و از سوی دیگر افراد جامعه نیز در قبال چنین فردی مسئولیت هایی دارند. از جمله حقوقی که برای یک شبیه به عنوان فردی از افراد جامعه مطرح است، نسب است. البته در مورد والدین فرد، اختلاف نظر زیادی وجود دارد اما آنچه مسلم است حق داشتن والد برای چنین کودکی است؛ در خصوص هویت او نیز می توان گفت معنی از جهت مواد قانونی مرتبط وجود ندارد و کسی که از هسته فعال او فرد شبیه سازی شده به وجود آمده ولی قانونی و قهری او دارای وظایف مقرر برای ولی در قانون مدنی می باشد؛ همچنین در خصوص ارث، قصاص، دیه و سایر حقوق نیز همانند سایر افراد است. اما در مورد وظایف جامعه در قبال او بایستی خاطرنشان نمود که وظیفه آنها در این امر مانند وظیفه آنها در مورد متولدان از ازدواج معمولی است و بایستی به اقامه حقوق چنین فردی اقدام نمایند و با او همانند کالای تجاری برخورد ننموده و ارزش های انسانی را در برخورد با او مد نظر قرار دهند.

یک قسم شبیه سازی اعضا است که عضو جدیدی درست می‌شود و هدف از آن علاج و درمان است و لذا شبیه سازی درمانی گفته می‌شود. قسم دیگر آن هم مسئله درست کردن انسان است و این قسم دوم هم به حسب آنچه که گفته‌اند، دو تصویر دارد: یکی شبیه سازی به معنای چند قلوب سازی است که همه آنها شبیه و مانند هم‌اند. نوع دیگر از طریق سلولی است که از کسی گرفته می‌شود و در تخمک زن بعد از آن که هسته مرکزی آن را درآوردند، می‌گذارند. آن گاه آن را در محیط مناسبی می‌گذارند که پرورش پیدا بکند تا شبیه این شخصی شود که صاحب سلول بوده است. آنچه گفته شد، بنابر مطالبی بود که گفته‌اند. این که در تشریح اقسام شبیه سازی به گفته‌های دیگران استناد می‌کنم، بدین سبب است که شناخت موضوع کار فقهی نیست و فقیه بعد از فرض موضوع، حکم شرعی اش را بیان می‌کند. بر این اساس، بنده هم زیاد موضوع را بررسی کردم و در این راه از کسی که خودش مسئولیتی در همین کار داشت، در تشریح موضوع کمک گرفتم و ایشان این اقسام را برایم تشریح کرد. طبعاً مناسب است که پیش از بیان جواز یا حرمت، هر دو قسم آن را به اختصار توضیح بدهیم؛ چون در قسمت‌های ابتدایی شاید با هم تفاوتی داشته باشند. در قسم اول که شبیه سازی و استنساخ برای چندقلوسازی است، پس از آمیزش زن و مرد، نطفه‌ای انعقاد می‌یابد. انعقاد نطفه بدین گونه است که با تلاقی بین منی مرد و تخمک زن، سلول کوچکی درست می‌شود که این سلول تکثیر پیدا می‌کند و دو سلول شبیه هم می‌شود و این دو سلول هم به چهار سلول تبدیل می‌شوند و این روند مضاعف شدن تا ۳۲ سلول ادامه می‌یابد و در این جا تکثیر سلول‌ها متوقف می‌شود. این سلول‌ها، که همه مشابه و به هم پیوسته‌اند، از این جا به بعد شروع به تبدیل شدن به اعضای بدن می‌شوند.

بحث فقهی درباره شبیه سازی:

به لحاظ لمس و نگاه زن و مرد است که آیا جایز است؟ به این کاری نداریم؛ چون می‌توانیم فرض کنیم که هیچ اشکالی نداشته باشد؛ مثلاً خود مرد، پزشک آشنا به مسائل ژنتیکی باشد و او با زن خودش آمیزش کند و بعد خودش از نطفه‌ای که مربوط به خودش است، برای شبیه سازی استفاده کند. مسئله لزوم اذن از صاحب نطفه و لمس و نگاه حرام در این جا منتفی است؛ چون زن و شوهر راضی بوده‌اند و از این لحاظ هیچ شبهه شرعی باقی نمی‌ماند.

و در شبیه سازی، به جواز یا حرمت خود شبیه سازی مربوط می‌شود که معمولاً قائل به عدم جواز شده‌اند، ولی علت عدم جواز بیشتر مبتنی بر مفاسدی است که بر این عمل مترتب می‌شود و خود این کار ممکن است از دیدگاه بعضی اشکال نداشته باشد. اما به نظر ما این سخن بی اساس و بی ربطی است که قائل به حرمت شرعی در خود این کار شویم؛ چون دلیل شرعی نداریم که نشان دهد این تصرف در این تخمک که هنوز هم انسان نشده تا شبهه قتل نفس و اعدام پیش بیاید، اشکال دارد. اشکالی بر بیرون آوردن تخمک هم وارد نیست؛ حتی اگر بدون هیچ هدفی باشد و یا حتی اگر

آیا این کار ورود در حوزه آفرینش خداوند نیست؛ چون خلقت از امور اختصاصی خداوند است؟

جواب: ممکن است برخی با استفاده از آیاتی، بگویند خالق و رب هر چیزی، خداوند است و اموری چون شبیه سازی در واقع، منافات با این گونه‌ایات دارد و شبیه سازی شریک شدن در کار خداوند است. این سخن هم معلوم است که سخن بی ربطی است. اگر انسان با پیشرفت علم توانسته است به این امور دست یابد، این کارها هم مانند سایر افعال، همه اش کار خداست و هر آنچه را که هست، خدا انجام می‌دهد. خدا این ویژگی را به او داده است و او را عالم کرده است تا بتواند چنین دستگاهی را بسازد. همان گونه که ما با حرف زدن خودمان در مقابل خداوند نیستیم. همه چیز و از جمله همه کارهای ما، مخلوقات خداست. این سلول را خدا قرار داده است، تخمکی که هسته اش را در آورده‌ایم و به جای آن سلول گذاشته‌ایم و لقاح حاصل شده، این را خدا انجام داده است، غذایی که به آن می‌دهیم و دستگاهی را که ما با علم خود ساخته‌ایم، همه آثاری که این اشیا دارند و تأثیر و تأثراتی که در خارج تحقق پیدا می‌کند، همه اش از خداست. اساساً خود خدا این کارها را انجام می‌دهد و ما کاره‌ای نیستیم و نهایت این که فاعل بالحکره هستیم و تازه فاعل به حرکت هم نیستیم؛ چون این فاعلیت را هم خدا به ما داده است.

بنابراین این طور نیست که در شبیه سازی، شرکتی در خلق به وجود بیاید و این کار با آیاتی که در باب توحید افعالی است و نیز با روایات متواتری که از ائمه رسیده، منافات ندارد. هیچ وجهی ندارد که از جهت ذات عمل قائل به حرمت بشویم (البته در نوشته‌ای که در اختیار شما گذاشته ام، به تفصیل به این شبهات پرداخته و پاسخ داده ام که خوانندگان ملاحظه خواهند نمود) بنابراین هیچ به ذهن نمی‌آید که این عمل - چه گرفتن و چه خارج کردن هسته مرکزی تخمک و چه گرفتن سلول و چه تلقیح کردن این سلول به آن تخمک بی هسته و چه پروردن و بزرگ شدن آن - اشکال داشته باشد.

انتساب فرد پدید آمده از طریق شبیه سازی. به چه کسی است؟ آیا او فرزند صاحب سلول است یا برادر دو قلوبی او است، آیا جنین نسبت به زنی که در رحم وی پرورش یافته است، فرزند او نیز محسوب می‌شود؟

در قسمت اول سؤال، فرد پدید آمده، فرزند صاحب سلول به حساب می‌آید و در قسمت دوم مادر او صاحب سلول است و اما صاحب رحم مادر رضاعی او محسوب است.

از دواج فرد شبیه سازی شده با فرزندان صاحب سلول، چه حکمی دارد؟

چون با صدق عنوان تولد انتساب به شخص روشن می‌شود، قهراً سایر عناوین هم به تبع آن صدق می‌کند.

به اعتقاد برخی از فقها و حقوقدانان کودک فرزند حقیقی و قانونی صاحب اسپرم یا سلول جسمی تلقی می‌شود، در نتیجه تمامی حقوق و تکالیف پدری فرزندی از جمله حضانت و نفقه، میان آن‌ها برقرار است عرف نیز معیار و ملاک نسب و ارتباط بین دو انسان را پیدایش یکی از دیگری می‌داند.

حقوق جنین

کیاوش واحدی . سیدعلی موسوی واسعی . حسین زمانی

ارث اشاره کرد. زمانی که یک شخص به نفع جنینی که هنوز متولد نشده است وصیت کند در این صورت برای او حقی به وجود می‌آید که در قانون مدنی هم به این مورد اشاره شده است.

نکته‌ای که باید بسیار به آن توجه کرد این است که مطابق آنچه که بیشتر بیان شد برای جنینی که هنوز متولد نشده حق در نظر گرفته می‌شود اما باید بدانیم که حق او یک حق متزلزل است برای اینکه این حق متزلزل ثابت و مستقر شود جنین باید زنده متولد شود.

زمانی که جنین فوراً بعد از تولدش از دنیا برود چه اتفاقی می‌افتد؟

موقعیتی را تصور کنید که جنین هنوز به دنیا نیامده است و پدر او فوت می‌شود. در این صورت آن جنین از سهم‌الارث برخوردار می‌شود و برخورداری او از سهم‌الارث یک حق متزلزل است این حق زمانی مستقر می‌شود که جنین زنده متولد شود.

برای زنده متولد شدن کافی است که اثبات شود جنین بعد از خروج از رحم مادر یک بار نفس کشیده یا قلبش تپیده تا زنده تلقی شود هر چند که خیلی سریع بعد از تولد فوت کند.

مطالبی که گفته شد مطابق فقه اسلامی است و باید اشاره کنیم که در سایر نظام‌های حقوقی ممکن است شرایط متفاوتی وجود داشته باشد.

حقوق جنین | چه زمانی تعهد به نفع جنین ایجاد می‌شود؟

نکته حائز اهمیت این است که زمانی تعهد به نفع جنین ایجاد می‌شود که به وجود آمدن او محرز باشد یا به عبارت دیگر نطفه جنین بسته شده باشد. به این دلیل که اگر جنین به وجود نیامده باشد بدیهی است که نمی‌تواند طرف تعهد قرار بگیرد.

حق بنیادین جنین در امر زایمان

یکی از مهم‌ترین حقوق جنین، در نظر داشتن او به‌عنوان یک انسان دارای شأن و منزلت و کرامت است. در نظر داشتن جنین به‌عنوان یک انسان (پس از هفته 24 که قابلیت حیات در خارج از رحم را داراست) و توجه به حقوق وی در اصل 20 قانون اساسی کشور نیز به‌خوبی مشخص شده است که همه انسان‌ها مورد حمایت قانون قرار گرفته و از همه حقوق انسانی به‌طور یکسان بهره می‌برند. یکی از مهم‌ترین حقوق جنین توجه به شأن و کرامت او در امر زایمان است. بنابراین، طریق سیر طبیعی زایمان در زمان مقرر و عدم

حقوق جنین حقوق معنوی یا قانونی جنین انسان بر اساس قوانین طبیعی مدنی هستند. لفظ حقوق جنین پس از پرونده تاریخ ساز رو در برابر وید که سقط جنین را در سال ۱۹۷۳ در آمریکا قانونی کرد به‌طور گسترده رایج شد. مفهوم حقوق جنین تکامل پیدا کرده و مسایل سوءاستفاده مادر از مواد مخدر و الکل را نیز در بر می‌گیرد. کنوانسیون آمریکایی حقوق بشر تنها پیمان نامه بین‌المللی است که مشخصاً به حقوق جنین پرداخته‌است که برای جنین حق زندگی در نظر می‌گیرد. با این که ابزارهای حقوق بشری بین‌المللی فاقد گنجاندن جنین به عنوان شخص به‌طور جهانشمول به مقاصد حقوق بشریند، به جنین در قوانین اساسی و قانون نامه‌های مدنی کشورهای متعددی حقوق مختلفی اعطا شده‌است. بسیاری از متخصصین حقوقی معتقدند نیاز فزاینده‌ای به حل و فصل جایگاه قانونی جنین وجود دارد.

حقوق جنین یا فرزند در رحم به عنوان انسان بالقوه ظرافت‌های دقیقی دارد که به دلیل مستتر بودن و استقرار در رحم و بی‌توجهی اشخاص از نگاه خانواده‌ها پنهان مانده است. نتیجه غفلت از این حقوق و حمایت نکردن از حامی که در محیط خصوصی خانواده رشد می‌کند، پایمال شدن حقوق حمل و سقط‌های عمدی جنینی است که امروزه در بسیاری از جوامع شاهدیم. در نگاه اول چه‌بسا گفته شود: مگر حمل یا جنین در رحم مادر هم حقوقی دارد؟ یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که حمایت از حقوق انسان از زمان انعقاد نطفه آغاز می‌شود (نه از زمان تولد) و حمل در دین اسلام بسان انسان بالغ از حقوق مادی و معنوی مختلف، نظیر امنیت و سلامتی، حق حیات، حق نام‌گذاری و اهلیت تمتع از ارث، وصیت، وقف و هبه برخوردار است، اگرچه وقف و هبه به نحو استقلالی باشد.

اولین سوالی که ممکن است برای هر شخصی در خصوص موضوع مورد بحث ما مطرح شود این است که اصولاً شخصیت حقوقی جنین از چه زمانی آغاز می‌شود. در پاسخ به این سوال باید بیان کنیم که شخصیت حقوقی جنین یا به عبارت دیگر وجود یک انسان از لحاظ حقوقی با متولد شدن آغاز می‌شود. یعنی از زمانی که یک انسان زنده متولد می‌شود می‌توان به طور قاطع بیان کرد که حقوقی برای او در نظر گرفته می‌شود.

زنده متولد شدن

باید حتماً به این نکته توجه کرد که در صورت تحقق شرایطی این امکان وجود دارد که جنین قبل از به دنیا آمدنش از حقوقی برخوردار باشد اما برای تبدیل شدن این حقوق از حالت بالقوه به بالفعل، یک شرط وجود دارد و آن شرط هم زنده به دنیا آمدن آن جنین می‌باشد. در اینجا باید به ماده ۹۵۷ قانون مدنی استناد کنیم در این ماده این نکته به صراحت بیان شده است. در این صورت می‌توان نتیجه گرفت که جنین هم شخصیت دارد. شخصیتی که بالطبع از حقوقی نیز برخوردار می‌شود. برای نمونه مثال می‌توان به مبحث

مداخله در آن به‌عنوان یکی از مهم‌ترین حقوق بنیادین جنین و حفظ کرامت وی محسوب می‌شود و عدول از آن تنها در صورت ضرورت‌های پزشکی امکان‌پذیر است. فرایند طبیعی تولد و طی نمودن روند تکامل توسط جنین در آخرین روزهای بارداری نیز از حقوق بنیادین جنینی محسوب می‌شود که هر گونه اقدام غیرضروری پزشکی، به بروز عوارض نامطلوب برای جنین منجر می‌شود و آسیب‌های جبران‌ناپذیری برایش ایجاد خواهد کرد.

حق حیات و حق سلامت جنین

2- مورد از حقوق اساسی جنین در ایران حق حیات و حق برخورداری از سلامت است. این حقوق از اساسی‌ترین حقوق بشر است که ریشه در کرامت انسان و جامعه بشری دارد. حق حیات از ابتدای تکوین جنین وجود داشته و مانند یک انسان کامل حق برخورداری از سلامت را دارد. چنانچه به دلایلی از جمله، بیماری‌های ژنتیکی و ابتلا به مواردی که حق سلامت وی با چالش جدی مواجه می‌شود، براساس قوانین ملی موجود می‌تواند سقط درمانی برای جنین قبل از 19 هفته تمام انجام شود.

کرامت جنین در منابع حقوقی و فقهی کشوری از اهمیت خاصی برخوردار است. چنانچه برخی تکالیف از مادر باردار مانند روزه‌داری سلب شده است. از دیگر مصادیق اهمیت حق حیات و کرامت جنین می‌توان به تأخیر انداختن مجازات‌های مادر باردار تا پس از زایمان و گاهی پس از اتمام شیردهی اشاره کرد. عدم اجرایی شدن طلاق در زمان بارداری نیز از دیگر موارد است در قوانین بین‌المللی به‌ویژه در کشورهای غربی، مفهوم انسان و شخص، از دوره جنینی که قابلیت حیات و ادامه زندگی در خارج از بدن مادر را داشته باشد، به وی داده می‌شود. این زمان در منابع تخصصی براساس سن بارداری و وزن جنین حدود 20 تا 24 هفته بیان شده است. بنابراین قوانین انسانی و شخصی از تاریخ یادشده مشمول جنین خواهد شد. دو مفهوم قابلیت حیات و قابلیت درک در قوانین ایالات متحده آمریکا به‌گونه‌ای دیگر تعریف شده است. قابلیت درک از نظر آن‌ها به درک درد و احساسات جنینی معطوف می‌شود.

قوانین حقوقی و مدنی موجود برای حفاظت جنین از زمان لقاح تا زمان زایمان وجود دارد. بدین ترتیب یک توافق کلی، توجه به شرایط اخلاقی، حفظ جنین است که وی را از بدو تشکیل تا زمان تولد مورد حمایت قانون قرار دهد. طبق قوانین موجود در نروژ حق حیات بدون قید و شرط رد شد و مواردی از این حیث دچار استثنا شده است. برای مثال، چنانچه بین حیات مادر باردار و جنین تعارضی ایجاد شود، حق موجود و برتری آن به حیات مادر است.

کته قابل تأمل این است که موارد بیان‌شده به آسیب‌های عمدی نیز اشاره دارد. آسیب‌های ناشی از قصور و غیرعمد نیز نادیده گرفته شده است و تنها در صورت اهدای جنین این‌گونه موارد مورد توجه قانون‌گذار قرار گرفته است.

بارداری و زایمان یک رویداد طبیعی و روان‌شناختی است. توجه به موجودیت 2 انسان با تکیه بر تمام حقوق انسانی مادر و جنین این رویداد طبیعی را با آرامش بیشتر همراه می‌سازد. تحولات سال‌های اخیر در حوزه علوم پزشکی در دنیا و از جمله در ایران، تغییر در امر پزشکی شدن زایمان از مداخلات زیاد به مداخلات کم و توجه به خوشایندسازی زایمان مهم‌ترین عامل برای ترویج زایمان فیزیولوژیک و ترغیب زنان به امر فرزندآوری است.

بدیهی است مهم‌ترین امر در تحقق افزایش جمعیت توجه به کیفیت زندگی مادر و جنین، رفع دغدغه‌های آن‌ها و احترام به شأن و منزلت مادر و جنین است. با افزایش سطح سواد مردم و میزان آگاهی آن‌ها از حقوق خود، انتظارات مردم از کادر سلامت و درمان به‌ویژه در حیطه زنان و مامایی بیشتر شده است. تغییرات اجتماعی جمعیتی که به‌طور خواسته یا ناخواسته در ایران به وجود آمده است و شرایطی مانند کوچک شدن بعد خانواده را ایجاد کرده است، می‌تواند منشأ یک تحول بنیادین در امر توجه به سلامت روان جنین در کنار سلامت جسم شود. برای تحقق حقوق جنین و احترام به شأن و منزلت وی در کنار تکریم مادر به نظر می‌رسد راهکارهای زیر ضروری است:

-آموزش ماماها و پزشکان متخصص زنان و زایمان درخصوص حقوق جنین و رعایت کدهای اخلاق جنین و مادر در طول بارداری و بخصوص حین لیبر و زایمان؛

-الزام کارگاه‌های آموزشی حقوق جنین و مادر در برنامه‌های آموزش مداوم ماماها و پزشکان متخصص؛

-توجه به حقوق کامل جنین (حقوق جسمی و روانی) و قرار دادن قیود آن به‌طور تخصصی در قانون جوان‌گرایی جمعیت؛

-استفاده از رویکردهای نوین مراقبتی در امر بارداری و زایمان مانند رویکرد انسان‌شناختی و کل‌نگر به‌جای رویکرد پدرسالارانه؛

-ایجاد واحدهای درسی حقوق جنین و حقوق مادر در تمام ابعاد آن در برنامه آموزشی مامایی و پزشکی.

از دیگر محدودیت‌های مطالعه می‌توان به تفاوت‌های نگرشی براساس فرهنگ کشورهای درحال توسعه، توسعه‌یافته و کشورهای مسلمان و غیرمسلمان اشاره کرد. به دلیل گسترش این تفاوت‌ها و نگرش‌ها نویسندگان از پردازش و تحلیل آن‌ها خودداری شد.

شناخت وضعیت حقوقی مادر و جنین در ایران و مقایسه آن با برخی کشورها می‌تواند با نتایج کاربردی ذیل همراه باشد:

-مراقبت بارداری و زایمان مبتنی بر کیفیت؛

-خوشایندسازی بارداری و زایمان و تشویق زوجین به فرزندآوری؛

-ترویج زایمان طبیعی و پرهیز از سزارین‌های انتخابی.

جنبش «انسانی کردن زایمان» در بسیاری از کشورهای توسعه‌یافته شروع شده است و ماماها به دلیل نقش مهمی که در سلامت زنان و مادران جامعه دارند از شروع‌کنندگان اصلی این جنبش در کشورهای امریکای جنوبی هستند. بدیهی است تحقق این جنبش با افزایش زایمان طبیعی، کاهش توکوفوبیا، کاهش سزارین‌های تقویمی و حفظ حقوق جنین بر مبنای تمام موارد پیش‌گفته همراه خواهد بود.

مسئولیت مدنی مصرف سیگار نسبت به اطرافیان

صبا جماعتی نیا

استعمال دخانیات

استعمال دخانیات به معنای استفاده از مواد سوخته کننده است، مانند سیگارها، سیگارهای الکترونیکی، قلیان و سایر موارد مشابه. این دخان را از طریق دهان و ریه‌ها استنشاق می‌کنیم، که این اجازه را به مواد شیمیایی ضار موجود در دخان می‌دهد تا وارد سیستم تنفسی و بدن شوند.

استعمال دخانیات، بغیر از ضرری که به صحت وارد می‌کند، بسیار مضرات دیگری نیز دارد. دود حاوی مجموعه‌ای از مواد سمی و مواد شیمیایی مانند **نیکوتین**، ترپن‌ها، فرمالدئید و سایر مواد سرطانزا است. تماس مداوم با این مواد می‌تواند منجر به مشکلات جدی بهداشتی مانند بیماری‌های قلب و عروق، بیماری‌های تنفسی و سرطان شود.

علاوه بر تأثیرات ضار بر سلامت فردی، استعمال دخانیات می‌تواند بر افرادی که در معرض دود سیگار قرار می‌گیرند نیز تأثیر بگذارد. این مسئله به عنوان سیگاری‌نشینی فردی یا سیگاری‌نشینی جانبی شناخته می‌شود. تماس با دود سیگار جانبی می‌تواند خطر ابتلای غیرسیگاری‌کنندگان به بیماری‌های تنفسی، بیماری‌های قلب و عروق را افزایش دهد.

با توجه به این اطلاعات، به شدت توصیه می‌شود که از مصرف دخانیات خودداری کنید و به طور کامل از سیگار کشیدن دست بکشید. اگر هم اکنون سیگار می‌کشید، ممکن است بخواهید با درخواست کمک و پشتیبانی از پزشکان و مشاوران متخصص در راه اندازی فرایند ترک سیگار همکاری کنید.

اثرات کوتاه مدت دخانیات:

تار و دود سیگار موجب تحریک زیاد نسوج و همچنین ترشحات نایچه‌ها و بزاق دهان می‌گردد. تار موجود در سیگار در ریه‌ها جمع می‌گردد و موجب ناراحتی‌های دستگاه تنفسی از جمله برونشیت مزمن، تنگی نفس و آمفیزم ریوی می‌شود. دیگر از عوارض جسمی مصرف سیگار، افزایش فشار خون و ضربان قلب، گشاد شدن مردمک چشم، کاهش اشتها، اسهال، استفراغ و گیجی است.

مسمومیت ناشی از نیکوتین در فرد ایجاد لرزش، استفراغ، اختلالات تنفسی و اغلب فلج شدن دستگاه تنفسی و تشنج شدید می‌نماید.

مونواکسید کربن موجود در سیگار علاوه بر آسیب رساندن به فرد سیگاری به اطرافیان وی نیز همان آسیب را می‌رساند.

مصرف دخانیات در سالیان اخیر رواج گسترده‌ای در جهان یافته است. متقابلاً تلاش‌هایی صورت گرفته تا از میزان مصرف آن کاسته شود ولی به دلایل متعدد، کوشش‌های مزبور توفیق چشمگیری نداشته است. عدم اعتقاد مصرف‌کننده به مرگبار بودن استعمال دخانیات، کاهش درآمد مالیاتی دولتها از محل دخانیات، نبود کشت مناسب جایگزین؛ اشتغالزایی دخانیات در عرصه تولید؛ فرآوری، توزیع و تجارت سودآور، از دلایل عدم توفیق در کاهش تقاضای این محصول خطرناک است. با این وجود، جامعه جهانی کنوانسیون چارچوب سازمان بهداشت جهانی در مورد کنترل دخانیات را تصویب و دولت‌های عضو را متعهد ساخته تا با اتخاذ تدابیر متنوع تقنینی، قضایی و اداری مناسب نسبت به کاهش مصرف مواد دخانی اقدام کنند. ایران علاوه بر پذیرش کنوانسیون مزبور، مستقلاً قانون جامع کنترل و مبارزه ملی با دخانیات را تصویب نموده است. این قانون برای اولین بار، قلمرو جرم‌انگاری را به حوزه مواد دخانی، تسری داده و قصد دارد تا با بکارگیری ضمانت اجرای اداری و کیفری، میزان تقاضا و مصرف دخانیات را مهار نماید. در این مقررات ضمن تأکید بر راهبردهای غیر قضایی مانند تدابیر مالی، فرهنگی و اداری؛ از ضمانت اجرای کیفری نیز به منظور تولید مصرف دخانیات استفاده شود. جرم‌انگارهای صورت گرفته در این قانون سه حوزه تولید، عرضه و مصرف را شامل می‌شود.

استعمال دخانیات به عنوان یکی از مهم‌ترین عوامل مرگ و میر در جهان شناخته شده و در سال‌های اخیر مصرف آن رواج گسترده‌ای داشته است. با افزایش مصرف مواد دخانی، عوارض و آثار زیانبار آن نیز فزونی می‌یابد و این درحالیست که افراد کمابیش با شکل مستقیم و مشهود تضییع حقوق شهروندی به وسیله مصرف دخانیات آگاهند.

به موجب ماده ۶ منشور حقوق شهروندی، شهروندان حق دارند از محیط مساعد برای رشد فضایل اخلاقی، دینی و تعالی معنوی برخوردار شوند. دولت همه امکانات خود را برای تأمین شرایط لازم بهره‌مندی از این حق به کار می‌گیرد. ماده ۹۱ منشور بر این نکته تأکید می‌کند که محیط زندگی عاری از آسیب‌های فردی و اجتماعی از جمله مواد مخدر و روانگردان، حق شهروندان است.

از اواسط دهه ۷۰ در کشور ما کمیته‌ای به نام کمیته کشوری کنترل دخانیات تشکیل شد. در سال ۱۳۷۷ سازمان جهانی بهداشت به تدوین کنوانسیون جهانی کنترل دخانیات اقدام کرد و ایران نیز از سال ۱۳۸۴ به این کنوانسیون پیوست. بعد از پیوستن ایران به این کنوانسیون جهانی، قانون جامع کنترل و مبارزه ملی با دخانیات سال ۱۳۸۵ در مجلس تصویب و آیین‌نامه اجرایی این قانون نیز سال در ۱۳۸۶ ابلاغ شد. در تبصره ۱ ماده ۱۳ قانون جامع کنترل دخانیات آمده است: «استعمال دخانیات در اماکن عمومی یا وسایل نقلیه عمومی موجب حکم جزای نقدی از ۵۰ هزار ریال تا ۱۰۰ هزار ریال است.»

ماده ۷ آیین‌نامه اجرایی قانون جامع کنترل دخانیات نیز می‌گوید: «به منظور حفظ سلامت عمومی به ویژه محافظت در برابر استنشاق احتمالی دود محصولات دخانی، استعمال این مواد در اماکن عمومی ممنوع است.»

ماده ۳ این قانون نیز تاکید می‌کند که هر نوع تبلیغ، تشویق مستقیم و غیر مستقیم یا تحریک افراد به استعمال دخانیات اکیدا ممنوع است. طبق ماده ۱۳ قانون جامع کنترل دخانیات، حقوق شهروندان محدود به اماکن عمومی و محیط‌های تفریحی نیست. کار در هوای سالم یکی از حقوق اولیه کارگران و کارمندان و از وظایف اصلی و قانونی کارفرمایان است. محافظت کارکنان و مراجعان در برابر دود محیطی دخانیات، از بروز عوارض این عامل خطرناک که زمینه‌ساز بسیاری از بیماری‌های شغلی است، می‌کاهد.

با این کار می‌توان از بروز یا تشدید بسیاری از بیماری‌های شغلی مانند سرطان‌ها و بیماری‌های ریوی مرتبط با شغل تا حد زیادی پیشگیری کرد؛ چون اختلاط دود دخانیات و عوامل بالقوه خطرناک در محیط کار باعث تشدید عوارض آن می‌شود. سیگار به ابتلای کارگران به بیماری‌های مزمن شغلی مانند برونشیت، پنوموکونیوز، بیماری‌های فیروز دهنده نسج ریه و آسم شغلی کمک کرده و پیشرفت آن را تسریع می‌کند. از سوی دیگر در محیط‌های کاری، مواد شیمیایی بالقوه سمی و مضر در فضا وجود دارد که با ترکیب با دود سیگار و یا حرارت دیدن توسط آتش سیگار، به مواد بسیار خطرناک با اثرات ناشناخته و بسیار مهلک تبدیل می‌شوند.

تماس دست آلوده به مواد با دهان، در افراد سیگاری بیشتر است که موجب انتقال بسیاری از بیماری‌های واگیر مانند بیماری‌های رودهای و آنفلوآنزا می‌شود؛ به همین دلیل ماده ۱۳ قانون جامع کنترل و مبارزه با دخانیات برای حفظ سلامت کارکنان در محیط کار، استعمال دخانیات در نهادهای موضوع ماده ۱۸ قانون رسیدگی به تخلفات اداری را ممنوع کرده است.

چنانچه مرتکب از کارکنان نهادهای موضوع ماده ۱۸ قانون رسیدگی به تخلفات اداری باشد، به حکم هیأت رسیدگی به تخلفات اداری به یکی از تنبیهات مقرر در بندهای (الف) و (ب) ماده ۹ قانون رسیدگی به تخلفات اداری و در صورت تکرار در مرتبه سوم به تنبیه مقرر در بند (ج) ماده مذکور تنبیه می‌شود.

طبق گزارش مرکز سلامت محیط و کار وزارت بهداشت، سایر مرتکبین به جزای نقدی از ۷۰۰۰۰ ریال تا ۱۰۰۰۰۰ ریال محکوم می‌شوند.

مصرف دخانیات در اماکن عمومی یا وسایل نقلیه عمومی موجب حکم به جزای نقدی از ۵۰۰۰۰ ریال تا ۱۰۰۰۰۰ ریال است. هیات دولت می‌تواند حداقل و حداکثر جزای نقدی مقرر در این قانون را هر سه سال یکبار بر اساس نرخ رسمی تورم تعدیل کند. جرایم در نظر گرفته شده در قانون جامع کنترل دخانیات در سال ۹۲ طبق مصوبه هیات دولت افزایش یافت، ولی کماکان این مجازات‌ها برای جلوگیری از تخلف و به مخاطره انداختن سلامت شهروندان در اماکن عمومی بازدارنده نیست.

نظر مراجع نسبت به مصرف سیگار

اگرچه تعدادی از مراجع شیعه تاکنون به تحریم مصرف مواد مخدر پرداخته اند، صدور فتوای تحریم کشیدن سیگار در تاریخ تشیع کم سابقه است و به نظر می‌رسد از میان مراجع کنونی تقلید شیعه، آیت الله مکارم تنها مرجعی باشد که کشیدن سیگار را حرام می‌داند.

اسلام از خوردن و آشامیدن و استعمال چیزهایی که برای سلامتی انسان ضرر داشته باشد، منع کرده، و هر چه ضرر بیشتر باشد منع از علت و سبب آن نیز شدیدتر است، تا جایی که به درجه‌ی حرمت می‌رسد.

امام خمینی (ره) در این مسئله فرمود: "خوردن چیزی که برای انسان ضرر دارد حرام است"

پیدا است که معیار در حرام بودن، داشتن ضرر است. و این که این ضرر از راه خوردن باشد یا از راه دیگر، خصوصیتی ندارد. سیگار یکی از چیزهایی است که استعمالش برای سلامتی انسان ضرر دارد؛ اما آیا این ضرر در حدی است که استفاده‌ی از آن را حرام کند یا خیر؟

گروه زیادی از اطباء و پزشکان اهل خبره، اجماع و اتفاق نظر دارند که سیگار ضررهای مهم و زیان‌های قابل توجهی دارد، و کتاب‌های متعددی در مورد خطرات، زیان‌ها و بیماری‌های ناشی از استعمال دخانیات، به خصوص سیگار، نوشته‌اند. لذا حداقل می‌توان ادعا کرد سیگار به تناسب افراد و حالات مختلف که میزان ضرر را تغییر می‌دهد، حکم آن هم تغییر می‌کند.

بعضی از فقها بر این مبنا، میزان ضرر سیگار را در حدی دانسته‌اند که به طور مطلق فتوا به حرمت آن داده‌اند.

اما بعضی از بزرگان، میزان ضرر آن را در حدی نمی‌بینند که تحریم مطلق سیگار را به دنبال داشته باشد. بله، اگر مثلا شخصی به بیماری قلبی مبتلا باشد و پزشک او را از دخانیات، به طور جدی منع کند، کشیدن سیگار بر او حرام می‌شود.

حضرت آیت الله العظمی خامنه‌ای مدظله العالی

حکم با اختلاف مراتب ضرری که بر استعمال دخانیات مترتب می‌شود، متفاوت می‌گردد. و به طور کلی استعمال دخانیات اگر به مقداری باشد که موجب ضرر قابل ملاحظه‌ای برای بدن باشد، جایز نیست و اگر شخص می‌داند که با شروع آن به این مرحله می‌رسد نیز جایز نمی‌باشد

بررسی سولیت تتوکار در نظام حقوقی ایران

زینب مرادی. مهشید شکری. زهرامحمدی

جای شگفتی است که در دوران نوسنگی یا عصر برنز چنین خالکوبی‌هایی انجام شده چرا که این میزان صدمه به پوست نیاز به چند ماه برای ترمیم داشته‌است و چنین دانشی برای آن زمان حیرت‌آور است.

در اسطوره‌ها آمده است که کاپیتان جیمز کوک، در اواخر قرن هجدهم در سفرهای دریایی خود در اقیانوس آرام افراد گوناگونی را از مردم بومی با خالکوبی‌های گوناگون مشاهده کرده است. می‌گویند ۹۰٪ از خدمه کشتی او خالکوبی‌هایی به یادگار سفرهای دریایی خود بر بدن داشتند

دریانوردان نیروی دریایی بریتانیا این رسم را پی گرفتند و یادگارهایی از سفرهای دریایی بر بدن خود خالکوبی کردند. آنها با ترکیب ادرار و باروت ماده‌ای تهیه می‌کردند که به جوهر دریایی مشهور بود.

در اواخر قرن ۱۹ ماشین تتو بر مبنای دستگاه چاپ توماس ادیسون اختراع شد. این دستگاه در سال ۱۸۷۵ ساخته شد و از آن زمان تا به حال تغییر چندانی نکرده است. هنوز می‌تواند پوست را بین ۵۰ تا ۳۰۰۰ بار در دقیقه سوراخ کند

در طول زمان خالکوبی یا تتو به روشی برای بیان داستان شخصی هر فرد تبدیل شده است.

خال کوبی در ادیان

گفته می‌شود از دیدگاه بعضی از شاخه‌های دین اسلام، خال کوبی جایز نیست. اما در تشیع اکثر مراجع نظر به مباح بودن آن دارند. در فتوای آیت الله خامنه‌ای گفته شده: «تتو کردن اگر برای بدن ضرر قابل توجهی داشته باشد یا تصاویر مستهجن یا مطالب باطلی را بر بدن تتو کنند جایز نیست؛ اما اگر برای بدن ضرری نداشته باشد و مطالبی که نوشته شده، مطالب یا نماهای حرامی نباشد و مفسده دیگری بر این کار مترتب نشود اصلش اشکالی ندارد؛ اگرچه مستحب و پسندیده هم نیست.

هم‌چنین با استناد به کتاب تورات در دین یهودیت، خال کوبی مجاز شمرده نشده‌است. در مسیحیت کاتولیک نیز چنین عملی نهی شده‌است.

تتوکار کسی است که آثار هنری دائمی روی پوست خلق می‌کند و بدن مشتریان را زینت می‌دهد. از آنجایی که بوم این هنرمند، پوست مشتریان است، تتوکار نمی‌تواند هیچ خطایی مرتکب شود.

در کنار خطرات این کار، البته تتوکار بودن مزایای هم دارد، مانند ساعات کار منقطع و کسب درآمد از طریق فعالیت‌های هنری و همچنین کار کردن با گروهی از افراد خلاق که همانند خود فرد اشتیاق کار هنری روی بدن را دارند. خطرات و معایبی نیز برای این شغل وجود دارد، از جمله درآمد نامطمئن و امکان بیماری و سرایت بیماری.

تتوکار از نقاشی روی پوست مشتریان به کمک سوزن درآمد کسب می‌کند. استفاده از این سوزن برای انتقال مرکب و جوهر به پوست مشتریان می‌تواند تتوکار را در خطر ابتلا به بیماری‌هایی که مشتریان به آنها مبتلا هستند قرار دهد. هنرمندان تتوکار باید همچنین رابطه نزدیکی با هر بیماری مربوط به خون در مشتریان خود داشته باشد و ممکن است به آن بیماری مبتلا شوند.

برای کاهش خطر این بیماری‌ها، هنرمند تتوکار باید احتیاط‌های لازم مربوط به سلامت خود را انجام دهد، از جمله پوشیدن دستکش هنگام کار، استفاده از تیغ یک‌بار مصرف و تغییر سوزن بعد از هر مشتری.

واژه‌شناسی

خال کوبی در واقع معنای واژه tattoo به انگلیسی است و اصل واژه tatu به لاتین بوده که از کشور تاهیتی واقع در اقیانوس آرام آمده‌است. این کلمه بعد از ترجمه به انگلیسی به این شکل درآمد و «علامت گذاری چیزی» معنای اصل واژه است.^{۱۲}

خال کوبی یک واژه از زبان پارسی میانه است. واژه تاتو نیز در زبان فارسی به کار برده می‌شود که در واقع وام‌واژه‌ای از زبان انگلیسی به حساب می‌آید. تاتو در سده هجدهم میلادی در زبان انگلیسی پدیدار شد. زبان‌شناسان معتقدند که تاتو از زبان ساموآیی به معنای کوبیدن وارد انگلیسی شده‌است.

تاریخچه

احتمالاً خال کوبی قدمتی به اندازه نقاشی دارد. اولین خالکوبی‌های جهان بر بدن اوتسی یا مرد یخی مشاهده شده که متعلق به ۵۳۰۰ سال قبل است. در سال ۱۹۹۱ پیکر یخ‌زده مردی در کوه‌های آلپ پیدا شد که ۶۱ خالکوبی بر بدن خود داشت. خالکوبی‌های اوتسی کوچک و نامشخص بود. فقط چند نقطه و خط، مردم‌شناسان معتقدند اینها جای نوعی طب سوزنی برای مقاصد درمانی آن زمان بود.

عالمان دین: اسلام خالکوبی را منع قرار داده اند

مفتی شمس الرحمان فروتن یکی از عالمان دین در شهر کابل به پژواک گفت: «تاتو [خالکوبی]، عبارت است از تغییر آوردن در وجود چه با گذاشتن خال باشد، چه با قطع کردن گوش یا تفریح (فاصله ایجاد کردن میان دندان-ها) باشد. تاتو از دید قرآن مجید و احادیث حضرت محمد (ص) حرام می باشد.»

وی در ادامه افزود: «الله متعال در سوره نسا آیت ۱۱۹ می فرماید: «فَلْيَغْيِرْنَ خَلْقَ اللَّهِ»، شیطان می گوید که من بنده های نیک الله را امر می کنم که خلق الله را تغییر بدهد، تغییر در خلق الله این است که طوری تغییر را انسان در وجود خود بخاطر زیبایی و حسن جمال ایجاد بکند که او دایمی بماند. مثلاً پاره کردن گوش، بزرگ ساختن لب و یا ایجاد فاصله میان دندان ها و یا هم خالکوبی نماید که این خود دایمی می ماند و تغییر در خلق الله است. الله متعال می فرماید که این خواسته، آمال و آرزوی شیطان است و واضح است که خواسته، آمال و آرزوی شیطان در دین مقدس اسلام جای ندارد.»

فروتن از افزایش خالکوبی در بین جوانان نگرانی نموده گفت: «این جوانان که تحت تاثیر فرهنگ بیگانگان قرار می گیرند... واضح است که فردا عقیده شان هم تحت تاثیر عقیده دیگران خواهد رفت و آهسته آهسته نظر و فکر شان از دیگران متاثر می شود.»

این عالم دین، ضمن تاکید بر جلوگیری از گسترش خالکوبی در بین جوانان، گفت: «ما باید با ترویج فرهنگ اسلامی، مانع افزایش این پدیده در جامعه خود شویم و با بیان حدیث و قرآن می توانیم که جلو این فرهنگ ابتدال را بگیریم، لا زم است که از لحاظ طبی، عواقب و اضرار خالکوبی را برای مردم بیان بکنیم.»

در ایران علاوه بر زنان، در میان مردان نیز خالکوبی رایج بوده است.

عموم زنان مچ پا، دست و میان دو ابرو و کنج لب و زیرچانه و روی گونه را خال میکوبیدند و زنان بدکاره نیز معمولاً پشت دست و روی ساعد را خالکوبی میکردند.

اما در میان مردان تهران، خالکوبی عمدتاً از نشانه های باجگیران و جوانان بی بند و بار بوده است.

اینان گاه شکل و اسم پهلوانان شاهنامه یا نامهای دوستان و معشوقه خود را گاه به خطی خوش و گاه به خطی زشت خالکوبی میکردند.

وقتی هویت افراد در جامعه به خوبی شکل نگیرد و نتوانند توانایی های خود را در زمینه های درست شکوفا کنند، طبیعی است که به سراغ امری ظاهری یا تاتو بروند. طبیعی است که کسی تاتو انجام می دهد آدم بدی نیست و کار غیر شرعی مرتکب نشده است و تنها دنبال متفاوت کردن خود از دیگران است.

درباره اینکه نقش و نگار تاتو خوراک فرهنگی خوبی ندارد و تقلیدی و آماده است، معمولاً هر امر جدیدی که وارد می شود با مقاومت همراه است و تاتو از الگوها غربی است و نه تنها هیچ معنا و مفهومی ندارد بلکه مربوط به یک جامعه دیگر است.

با بیان اینکه مهم است که در مواجهه با مسائل اجتماعی چه دیدگاهی داریم، افزود: ما قانون مشخصی نداریم که متوجه شویم چطور باید با این موضوع مواجه شویم. اگر تاتو امری منفی تلقی می شود یک مدل کار می طلبد و اگر آن را بد نمی دانیم نوعی کار دیگر می طلبد.

با اشاره به اینکه سیاست گذار باید تکلیف خود را با موضوع تاتو مشخص کند، بیان کرد: در اسناد بالادستی باید به این اشاره شود که آیا این در جامعه ما پذیرفته شده است یا خیر؟

این آسیب شناس خاطرنشان کرد: نمی توانیم با تاتو برخوردی سلبی داشته باشیم، چون در جامعه رایج شده است. اگر بخواهیم دنبال تاتوهای معنی دار باشیم هم در تمام ابعاد جامعه از جمله: خانواده، مدرسه و دانشگاه ها باید وارد آن شوند و نکات آموزشی و تبلیغی به کمک رسانه بیان شود.

منظور از وضع قانون در زمینه تاتو چیست، افزود: در بند ششم قانون ما درباره آسیب های اجتماعی صحبت شده و آنجا اشاره شده که آسیب های اجتماعی ۷۵ درصد باید کاهش و به ۲۵ درصد برسد. اگر خالکوبی جزو آسیب های اجتماعی محسوب می شود باید در این بند به جز طلاق، اعتیاد و حاشیه نشینی به آن اشاره ای شود.

مسئولیت مدنی

مسئولیت مدنی یعنی **مسئولیت** در مقام زبانی که شخص یا فردی که تحت نظر مراقبت یا اداره او می باشد. به عبارتی **مسئولیت مدنی**، پیمان و الزامی است که فرد برای جبران زبان وارده به دیگری دارا می باشد؛ با توجه به این که این زبان به دلیل عملکرد شخص مسئول یا عمل فعل وابسته به او یا به دلیل اشیاء و اموال تحت مالکیت یا تصرف او باشد.

در منابع اسلامی نیز علاوه بر نهی از خالکوبی، به نقل از پیامبر صلی الله علیه و آله آمده که خداوند دارندگان پیشه خالکوبی («أَلَوَشِمَات») و کسانی را که بر بدنشان خال میکوبند («الْمُسْتَوْشِمَات») لعن کرده است.

از این احادیث و برخی توضیحات واژه شناسی و نیز پاره ای از اشعار جاهلی برمی آید که رسم خالکوبی (به عربی: «وَشْم») در میان زنان دوره جاهلی رواج داشته است.

LAW.ZNU

[znu-law](https://www.znu-law.com)

